

Кривопишина О. А.

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-7768-1356>

Доктор психологічних наук, професор,
 професор кафедри практичної психології
 та педагогіки Львівського державного
 університету безпеки життєдіяльності
 (Львів, Україна) elena-kriopishina@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЮНОСТІ

У статті відповідно до **мети дослідження** подано результати емпіричного аналізу психологічних особливостей розвитку художньо-обдарованої особистості юнацького віку. **Методологічну основу** дослідження формують положення системного підходу та системно-стратегічної концепції творчої діяльності, сутність якої полягає у тлумаченні творчості як органічної складової цілісного психічного потенціалу суб'єкта, що є основою його діяльності. **Наукова новизна** полягає у тому, що уточнено та поглиблено зміст художньої творчості; з'ясовано сутність поняття художньої обдарованості як детерміновану здатність особистості до естетичного пізнання, освоєння і творіння світу та виявлено форми її вираження. Виявлено, що художня обдарованість виражається у трьох формах: перша форма визначається набуттям суб'єктом внутрішньої художньо-естетичної дійсності в результаті її естетичного сприйняття; друга виражається у створенні нової художньої реальності шляхом трансформації естетичної дійсності в надчуттєве, тобто ідеальну художню форму та художні образи; третя відображена у презентації творчого продукту суспільству, впровадженні цього продукту в індивідуальну та колективну свідомість. Визначено зміст здібностей до образотворчої діяльності як відображення навколишнього у формі конкретних, чуттєво сприйманих зорових образів та виділено структурні компоненти: провідна властивість – художня уява, опорна властивість – гостра зорова чуттєвість (відчуття лінії, почуття пропорції, почуття симетрії) та спеціальна умілість руки, високий розвиток моторної функції з загальненими вміннями, що закріпилися в системах рухів. **Висновки:** емпірично доведено, що художньо-обдарованим особистостям юнацького віку притаманний високий рівень розвитку дивергентного мислення, творчої уяви, високий та достатній рівень розвитку креативності, високий та середній рівень емпатії, високий та середній рівень самоактуалізації; встановлено значущі кореляційні зв'язки між складовими особистісної креативності, компонентами дивергентного мислення, здатністю до самоактуалізації, емпатією.

Ключові слова: художня обдарованість, здібності до образотворчої діяльності, креативність, уява, дивергентне мислення, самоактуалізація, емпатія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства однією з найбільш складних та вельми актуальних є проблема формування особистості здатної до творчості у різних сферах життєдіяльності. Саме тому все виразніше проявляється необхідність становлення художньо-обдарованої особистості за допомогою формування цінностей, які визначаються культурним простором, духовно-творчим потенціалом, спеціальними здібностями.

Особистість творця-художника віддавна привертала увагу вчених – філософів, психологів, педагогів, мистецтвознавців. Вивчення окремих аспектів проблеми життєтворчості художньо-обдарованої особистості репрезентовано низкою праць та ідей вчених, які належать до різних історичних епох, наукових течій та шкіл. Але, не зважаючи на увагу науковців до означеної проблеми, перші цілеспрямовані спроби психологічного дослідження розвитку художньо-обдарованої особистості відбулися лише в останній чверті XIX століття.

Наявність значної кількості наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених (М. Бердяєв, І. Бех, В. Бутенко, Л. Виготський, М. Волков, І. Зязюн, М. Каган, В. Кузін, А. Маслоу, Л. Масол, В. Моляко, Б. Неменський, В. Роменець, Б. Теплов, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька та ін.) є свідченням багатогранності та неоднозначності проблеми дослідження формування, розвитку, життєтворення художньо-обдарованої особистості. Водночас комплексна психологічна теорія розвитку художньо-обдарованої особистості перебуває у стадії формування та потребує подальшої розробки.

У психологічній науці проблема обдарованості та обдарованої особистості стала предметом уваги багатьох авторів (Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Богоявленська, Е. Віннер, Х. Гарднер, В. В. Клименко, Г. С. Костюк, О. І. Кульчицька, Н. С. Лейтес, О. О. Мелік-Пашаєв, В. О. Моляко, Ю. О. Полуянов, Д. Рензулі, Н. В. Рождественська, Р. О. Семенова, Р. Стернберг, Б. М. Теплов та ін.).

Теоретичне обґрунтування змісту поняття «здібності» представлено у працях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, В. Д. Шадрікова та багатьох інших дослідників. За С. Л. Рубінштейном та Б. М. Тепловим, здібності є прижиттєвим надбанням особистості, існують тільки в постійному процесі розвитку, роблячи людину придатною до успішного виконання будь-якої діяльності.

Творчі здібності розглядаються В. М. Дружиніним і Я. О. Пономарьовим як передумова створення нового, оригінального, або винайдення чогось раніше невідомого. На думку Д. Б. Богоявленської, основою розвитку творчих здібностей є творча активність як прагнення вийти за межі проблеми.

Досліджено системно-структурні характеристики різних видів творчості та визначено закономірності освоєння зростаючою особистістю конкретних видів і форм творчої діяльності (Л. А. Венгер, В. В. Давидов, В. М. Дружинін, О. М. Дяченко, О. Л. Яковлева та ін.).

Методологія дослідження. Вважаємо за доцільне особливості розвитку художньо-обдарованої особистості вивчати з позицій системно-стратегічної концепції творчої діяльності академіка В. О. Моляко та представників його наукової школи (А. Б. Коваленко, О. А. Кривопишина, Л. А. Мойсеєнко, В. А. Семиченко, Т. М. Третьак та ін.) і, відповідно, застосовувати як основний методологічний принцип дослідження творчої особистості. Суть системно-стратегічної концепції творчої діяльності полягає у тлумаченні творчості як органічної складової цілісного психічного потенціалу суб'єкта, що є основою його діяльності.

Мета: емпіричний аналіз психологічних особливостей розвитку художньо-обдарованої особистості юнацького віку.

Художня обдарованість – найменш вивчений і найбільш загадковий вид обдарованості, що зумовлено її виключною складністю та беззаперечним зв'язком з духовною сферою. Карл Густав Юнг, вивчаючи мистецтво як предмет психології, а саме межі між психологією і мистецтвом, писав: «Вони пов'язані між собою, оскільки мистецтво у своїй художній практиці – це психологічна діяльність і як така може і повинна бути піддана психологічному розгляду: під названим кутом зору вона нарівні з будь-якою іншою людською діяльністю виявляється предметом психологічної науки. При аналізі мистецтва психологія може обмежитися лише психічним процесом художньої діяльності, без того, що будуть порушені найінтимніші глибини мистецтва: торкнутися їх для психології так само неможливо, як для розуму – відтворити або хоча б вловити природу почуття» [7].

Художню обдарованість дослідники зазвичай пов'язують з художньою творчістю, мистецтвом, яке є новою реальністю, що представляє художньо-естетичне «інше буття» наявної, суб'єктної та метафізичної дійсності. Початковою позицією в осягненні художньої обдарованості є з'ясування основної мети мистецтва, тобто його «надзавдання», призначення та головного цілепокладання художника-творця [6, 246].

Предметом творчості художника, за думкою І. А. Ільїна, є матеріальний світ; світ душі; світ духу, думки. Те, що художник дає людям, є певним глибинним уявленням про світ і людину. Природу художньої творчості дослідник представляє у трьох вимірах, що містять наступні компоненти: естетичну матерію (слова, фарби, звуки, рухи), тобто матеріальне тіло твору; образний склад (художній образ) – фантастичне «тіло» твору; духовно-предметний склад – надчуттєве, необразне (художня ідея, предмет художнього дослідження, відтворення та інтерпретації). Найважливішою з художніх здібностей є здатність до споглядання, художньої медитації – занурення в життєвий зміст, розчинення в явищі чи предметі [2, 171].

О. М. Леонтьєв зауважував: якщо основною метою художньої творчості є пізнання і набуття істини і краси, представленої в художній формі, то наступної за нею по вагомості метою є виклик у реципієнта естетичної реакції, яка є результатом «циркуляції духу», трансляції сенсу, відповіді на актуальні життєві питання. Вирішуючи це завдання, художник опирається не тільки на власний життєвий, емоційний досвід, знання і майстерність, а й на життєвий, емоційний, художньо-естетичний досвід реципієнта, якому адресовано твір [6, 198].

Отже, художня творчість за своєю суттю є мистецтвом володіння людиною, на яку творець впливає: енергетикою (інтенсивність, екстенсивність і тривалість духовного випромінювання); образними сферами, емоційним інтелектом; художніми емоціями у всіх модальностях, поведінкою, емоційними станами; художньою формою; різноманітними матеріалами мистецтва; ідеальною формою предмета відображення, способами її адекватної об'єктивізації; хронотопом [6].

Художня обдарованість виражається у трьох формах (за І. А. Ільїним) [2]. Перша форма визначається набуттям суб'єктом внутрішньої художньо-естетичної дійсності в результаті її естетичного сприйняття (світу природи, людини, її діяльності, взаємостосунків, духовного світу – релігії, філософії, культури і мистецтва), осягнення, засвоєння і духовного «присвоєння». Погляди, позиції, визначення

положення предмета сприйняття в ієрархії цінностей і особистісних смислів стають результатом цього сприйняття і осягнення.

Друга форма художньої обдарованості виражається у створенні нової художньої реальності шляхом трансформації естетичної дійсності в надчуттєве, тобто ідеальну художню форму та художні образи. Завдяки творінню внутрішнього художнього світу відбувається народження художника в триєдності особистості. У цій формі вираження свідомість суб'єкта спрямована на себе, розвиток здібностей, чуттєвої, емоційно-ціннісної сфери; на ідеальну форму; на творчість.

Третя форма відображена у презентації творчого продукту суспільству, впровадженні цього продукту в індивідуальну та колективну свідомість. У цій формі вираження свідомість суб'єкта спрямовується на реципієнта зовні з метою його внутрішньої трансформації, розширення його свідомості, духовно-моральної сфери [2].

Форми прояву художньої обдарованості свідчать про три інтенції особистості художника. Одна звернена на естетичне пізнання і освоєння дійсності; друга – на ідеальну форму, її об'єктивацію у творчому продукті і на самого художника, його становлення і розвиток як особистості і майстра-творця; третя звернена до людей, яким презентується продукт творчості і на яких художник впливає відповідно до своєї центральної мети [6, 104].

А. С. Арсен'єв вважає, що художньо-обдарована особистість здійснює три види діяльності: пізнає світ і формує художньо-естетичне ставлення до нього; формує себе і власну художню реальність, наближаючи її до ідеальної форми, наявної в суб'єктивній дійсності людини і «актуальної нескінченності» впливає на світ своєю творчістю, прагнучи його удосконалити» [1, 125].

Таким чином, можна сформулювати дефініцію художньої обдарованості як телеологічно детерміновану здатність особистості до естетичного пізнання, освоєння і творіння світу; здатність впливати на людину засобами мистецтва з метою її духовно-морального вдосконалення.

Стосовно до образотворчої діяльності важливо виділити зміст здібностей, що виявляються і формуються в ній, їх структуру, умови розвитку. Тільки в цьому випадку можлива цілеспрямована розробка методики розвиваючого навчання образотворчої діяльності.

Спроба визначити зміст здібностей до образотворчої діяльності робилася неодноразово різними дослідниками [2; 3]. На відміну від змісту здібностей до інших видів діяльності, зміст, структура цих здібностей в певній мірі розкриті і представлені у психолого-педагогічній літературі. Однак, вони не є безперечними вже тому, що різні або по своїй сутності, або за обсягом, або за структурою.

Наявні дані з цієї проблеми можна проаналізувати, спираючись на загальноприйнятий в теорії здібностей підхід до визначення їх змісту та виходячи із специфіки діяльності.

Образотворча діяльність – це відображення навколишнього у формі конкретних, чуттєво сприйманих зорових образів. Створений образ (зокрема, малюнок) може виконувати різні функції (пізнавальну, естетичну), так як створюється з різною метою. Мета виконання малюнка обов'язково впливає на характер його виконання [4].

Поєднання двох функцій в художньому образі – зображення і вираз – надає діяльності художньо-творчий характер, визначає специфіку орієнтовних і виконавчих дій діяльності. Отже, визначає і специфіку здібностей до даного виду діяльності.

За думкою дослідників (Г. В. Лабунська, Л. А. Венгер) процес створення образу складається з двох частин: формування зорового уявлення та його відтворення [5]. Першу частину діяльності називають орієнтовною, а другу – виконавчою. Різні за характером, вони вимагають прояви різних якостей (властивостей) особистості, тобто здібностей.

Своєрідний підхід до виділення змісту здібностей до образотворчої діяльності передбачає А. Г. Ковальов [3], який говорить не про здібності, а про здатність до діяльності, яка має свою структуру, що складається з першого компоненту – провідна властивість і двох опорних. Структуру здібності дослідник виділяє виходячи з переважного прояву в діяльності тих чи інших властивостей психіки: провідна властивість – художня уява, без якої неможливі розвиток і втілення задуму; опорна властивість – гостра зорова чуттєвість (відчуття лінії, почуття пропорції, почуття симетрії). Другий компонент – спеціальна умілість руки, високий розвиток моторної функції з узагальненими вміннями, що закріпилися в системах рухів [7].

Крім цього виділяється фон здібності – емоційна налаштованість, легко виникає завдяки наявності у художника високої емоційної чутливості. Виходячи з вищезазначених особливостей образотворчої діяльності, можна стверджувати, що виділені здібності більшою мірою відображають суть діяльності, її сенсорний і одночасно творчий характер. Ці здібності виявляються і в орієнтовній і у виконавській діяльності.

З метою вивчення особливостей розвитку художньо обдарованої особистості здійснено емпіричне дослідження, у якому взяли участь студенти першого курсу спеціальності «Графічний дизайн» Львівської національної академії мистецтв. Загальна вибірка дослідження: 35 респондентів, віком від 17 до 19 років, з них 30 особи жіночої статі (86%) та 5 особи чоловічої статі (14%).

На констатувальному етапі дослідження використано наступні методики: «Діагностика особистісної креативності» (С. С. Тунік), що дозволяє визначити такі особливості творчої особистості, як допитливість, уява, складність і схильність до ризику; тест «Віддалені асоціації» (невербальна модифікація тесту А. Медніка), спрямований на виявлення уміння перекомбінувати дані елементи в нові комбінації; «Тест творчого мислення П. Торренса» (адаптація О. І. Щєбланової та І. С. Аверіної), що застосовується для вивчення дивергентного неverbального мислення; «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. В. Бойко), призначена для діагностики рівня розвитку емпатії особистості; «Діагностика самоактуалізації особистості» (О. В. Лазукіна, адаптація Н. Ф. Калиної), спрямована на визначення рівня самоактуалізації особистості.

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку складових особистісної креативності виявлено: високий рівень розвитку схильності до ризику притаманний 49% респондентів; середній – 51%, респондентів з низьким рівнем розвитку не виявлено; високий рівень розвитку допитливості – 40%, середній – 57%, низький – 3% респондентів; високий рівень розвитку складності – 31%, середній – 60%; низький – 9% респондентів; високий рівень розвитку уяви – 71%, середній – 23% респондентів; низький – 6% респондентів. Отримані дані дозволяють зробити наступні висновки: респонденти здатні відстоювати свої ідеї, ставити перед собою високі цілі та намагатися їх здійснити; їм притаманна розвинена творча уява, схильність до пошуку нових оригінальних способів вирішення проблеми, зорієнтованість на пізнання складних явищ, цікавість до складних ідей та завдань; прояв наполегливості у процесі творчої діяльності.

За результатами аналізу рівня розвитку здібностей до емпатії виявлено: 57% – високий рівень, середній рівень – 29%, низький рівень – 14% респондентів загальної вибірки.

Визначено наявність високого рівня здатності до самоактуалізації у 60% респондентів та у 40% середній рівень розвитку самоактуалізації.

Таким чином, встановлено: високий загальний рівень самоактуалізації притаманний респондентам із потенційністю життєвого шляху («психологічною молодістю», оптимізмом, орієнтацією на майбутнє, позитивними життєвими перспективами, значущими очікуваннями, впевненістю у наявності ще не використаного особистісного потенціалу). Діагностовано здатність адекватного сприйняття реальності, прийняття себе, інших, природи; розвинена безпосередність та природність, центрованість на проблемі, завданні, обов'язку, незалежність, автономність та особистісна унікальність, свіжість сприйняття; наявні глибокі міжособистісні відносини, демократичний характер, здатність любити, можливість перебувати у стані вершинних переживань.

За результатами дослідження рівня розвитку дивергентного мислення отримано наступні результати: високий рівень дивергентного мислення виявлено у 54% респондентів; середній рівень – 40%, низький – 6%; високий рівень продуктивності та гнучкості дивергентного мислення (96%); середній рівень оригінальності (52%) та високий рівень розробленості теми (85%).

Дивергентне мислення – це мислення, що йде в різних напрямках, яке передбачає множину рівною мірою правильних варіантів розв'язання задачі. Цей тип мислення ґрунтується на інтуїції, головними критеріями є оригінальність, гнучкість, спонтанність, у якості провідної характеристики визначають креативність – здатність породжувати нові, незвичайні ідеї.

За результатами кореляційного аналізу за критерієм Пірсона на рівні значущості $\alpha=0,01$ встановлено наявність прямих кореляційних зв'язків між складовими особистісної креативності, структурними компонентами дивергентного мислення та емпатією: схильність до ризику корелює з допитливістю, складністю, оригінальністю, гнучкістю, продуктивністю, інтуїтивним та раціональним каналами емпатії, творчою уявою.

Висновки. За підсумками емпіричного дослідження розвитку художньо-обдарованої особистості юнацького віку виявлено: високий рівень розвитку дивергентного мислення, творчої уяви, високий та достатній рівень розвитку креативності, високий та середній рівень емпатії, високий та середній рівень самоактуалізації; встановлено значущі кореляційні зв'язки між складовими особистісної креативності, компонентами дивергентного мислення, здатністю до самоактуалізації, емпатією. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні психологічних чинників, що впливають на формування художньо-обдарованої особистості у період юності.

References

1. Бакушинський А. В. Художественное творчество. Москва : Новая Москва, 1975. 324 с.
Bakushinskiy, A. V. (1975). Khudozhestvennoe tvorchestvo [Artistic creativity]. Moscow, USSR : Novaya Moskva.
2. Ильин И. А. Одинокий художник. Москва : Искусство, 1993. 387 с.
Ilin, I. A. (1993) Odinokiy khudozhnik. [A lonely artist] Moscow, Russia : Iskusstvo.
3. Лук А. Н. Психология творчества. Москва : Наука, 1978. 126 с.
Luk, A. N. (1978) Psihologiya tvorchestva [Psychology of creativity] Moscow, USSR : Nauka.

4. Мелик-Пашаев А. А. Мир художника. Москва : Прогресс-Традиция, 2000. 271 с.
Melik-Pashaev, A. A. (2000) Mir khudozhnika. [World of an artist]. Moscow, Russia : Progress-Traditsija.
5. Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З. Н., Адашкина А. А., Кудина Г. Г., Чубук Н. Ф. Психологические основы художественного развития. Москва: МГПУ, 2006. 375 с.
Melik-Pashaev, A. A., Novljanskaja, Z. N., Adaskina, A. A., Kudina, G. G., & Chubuk, N. F. (2006) Psihologicheskie osnovy khudozhestvennogo razvitija [Psychological basis of artistic development]. Moscow, Russia : MGPU.
6. Рождественская Н.В. Проблемы и поиски в изучении художественных способностей. *Художественное творчество*. Ленинград: Наука, 1983. 342 с.
Rozhdestvenskaja N. V. (1983) Problemy i poiski v izuchenii khudozhestvennyh sposobnostej [Problems and studies of artistic abilities]. *Khudozhestvennoe tvorchestvo – Artistic creativity*. Leningrad, USSR: Nauka.
7. Юнг К. Г. Психология и поэтическое творчество. *Самосознание европейской культуры XX века*. Москва: Наука. 1991. С. 103-118.
Jung, K. G. (1991) Psihologija i poeticheskoe tvorchestvo [Psychology and poetic creativity]. *Samosoznanie evropejskoj kultury XX veka – Self-awareness of the European culture of the twentieth century*. Moscow, Russia: Nauka.

Кривописьна О.

ORCID ID <http://orcid.org/0000-0002-7768-1356>

Doctor of Sciences (Psychology), Professor,

Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy
of the Educational and Research Institute of Psychology and Social Security
of Lviv State University of Life Safety

(Lviv, Ukraine) E-mail elena-krivopishina@ukr.net

PECULIARITIES OF ARTISTIC-GIFTED PERSONALITY DEVELOPMENT IN YOUTH

*Corresponding the aim of the **article purpose** the results of empirical analysis of artistic-gifted personality in youth psychological peculiarities of the development. **Methodological base** of research is formed by the system-strategic conception of creative activity, the essence of each lies in definition of creativity as organic element of the whole subject psychological potential, which is the basis of its activity. **Scientific novelty** consists in features of the development of artistic and gifted personality in adolescence. The content of artistic creativity is specified and deepened, which by its essence is the art of possession of the person to which the creator affects: energy, imaginative spheres, emotional intelligence; artistic emotions in all modalities, behavior, emotional states; artistic form; various art materials; the ideal form of the ability to aesthetic knowledge, development and creation of the world object of reflection, the methods of its adequate objectification; chronotope. The essence of the concept of artistic giftedness as teleologically determined personality is revealed, the ability to influence human beings with the means of art for the purpose of its spiritual and moral improvement. It was found out that artistic giftedness is expressed in three forms: the first form is determined by acquiring a subject of internal artistic and aesthetic reality as a result of its aesthetic perception; The second is expressed in the creation of a new artistic reality through the transformation of aesthetic reality into supersensory, that is, the ideal artistic form and artistic images; the third is reflected in the presentation of the creative product to society, the introduction of this product into an individual and collective consciousness. The content of abilities to visual activity as a reflection of the surrounding in the form of concrete, sensually perceived visual images is determined and the structural components are distinguished: the leading property is artistic imagination, the supporting property is acute visual sensibility (feeling of a line, feeling of proportion, feeling of symmetry) and special abilities of the hand, high development of motor function with generalized skills, fixed in motion systems. **Conclusions:** it has been empirically discovered that artistically gifted young people have a high level of development of divergent thinking, creative imagination, creativity, self-actualization, high and average levels of empathy; Significant correlation relations between components of personal creativity, components of divergent thinking, ability to self-actualization, empathy are established.*

Key words: artistic giftedness, ability to perform artistic activity, creativity, imagination, divergent thinking, self-actualization, empathy.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Т. В. Дорошенко**